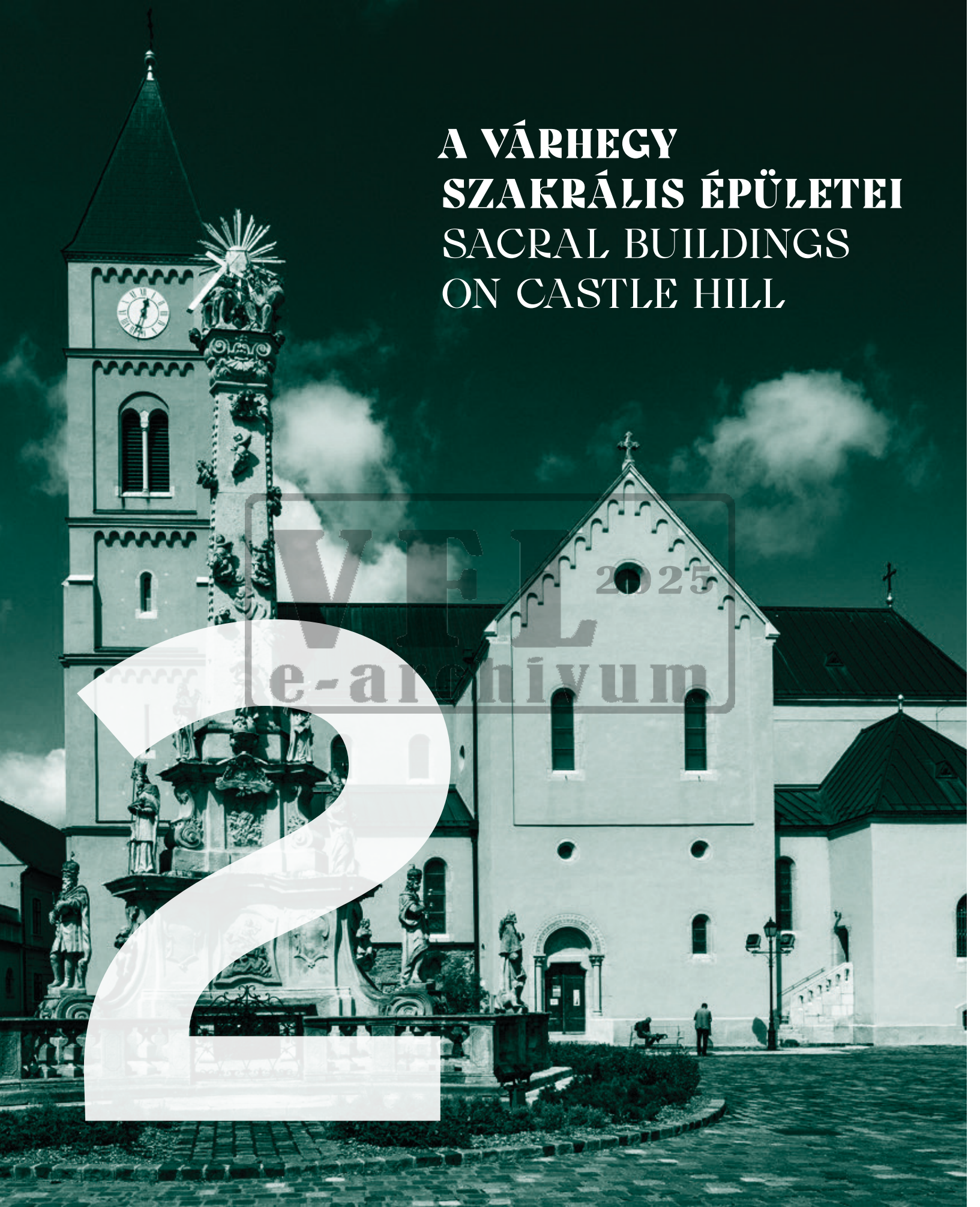

A VÁRHEGY SZAKRÁLIS ÉPÜLETEI SACRAL BUILDINGS ON CASTLE HILL

VEL
2025
e-archívum

JANKOVICS Norbert – **SIMON** Anna

Szent Mihály-székesegyház Saint Michael's Cathedral

Vár utca,

Helyrajzi szám: 296, műemlék, műemléki törzsszám: 4732

A veszprémi a legrégebb ma is álló székesegyház Magyarországon. A hazai építészettörténetben egyedülálló módon a falakban magasan fennmaradt, István-korra visszavezethető részletein kívül fordulatos sorsa és átalakulásainak folyamata is különösen érdekessé teszik az épületet, még ha e hosszú történet elsőre nem is követhető könnyen. Ebben a rövid tanulmányban megkíséreljük a templommal kapcsolatos mai tudásunkat összefoglalni. A várhegy legmagasabb részén, a Vár utca teresedésének északi oldalán, szabadon álló, kissé északkeletre tájolt, nyugati toronypáros, háromhajós, a hosszház két keleti szakaszában kereszthajó szerű tömegekkel, a mellékszentélyek folytatásában a sekrestyék azonos magasságú tömbjeivel bővített, az altemplom felett nyújtott, poligonális főszentéllyel rendelkező templomépület mai összképét a legutóbbi nagy, historizáló felújítása és a 20. század második felében zajlott műemléki helyreállítások határozzák meg.

A székesegyház István-kori, általunk legkorábbiként tárgyalt állapota – úgy tűnik – a 14. századig nagyrészt változatlanul állt, igaz a 13. század középső évtizedeiben zajló, élénk veszprémi építőtevékenység a főtemplomot is érintette. Igazán jelentős átépítés a 14. század végén, a mai főszentély és az altemplom újjáépítésével valósult meg. A 15. század harmadik negyedében reneszánsz és későgótikus átalakí-

tásokkal zárult az épület középkori története. A hódoltság idejéből kevés forrás maradt fenn a templomról. A várban lakó református lakosok nem vették birtokba, altemplomába és környékére ugyanakkor a 17. században is temetkeztek. A 18. század elején a várba visszatérő veszprémi püspökök első intézkedései között volt a székesegyház használhatóvá tétele, majd barokk felújítása. A középkori épületet takarékosági okokból is fenntartva, falait, pilléreit megköpenyyezve alakították ki a barokk templomot, ami kisebb belső átalakításoktól eltekintve ebben a formában érte meg a 20. század elejét. Az elképzelt és ideálisnak gondolt középkori állapot visszaállítása – melynek szándékát Hornig Károly püspök vetette fel – nagyszabású átépítéssel járt együtt. Ennek során sok, főként barokk és középkori részlet pusztult el. A historizáló templom tervét ókeresztény, kora középkori és az európai romanika fennálló művei ihlették, a kissé megkésett purista restaurálás tervezője Aigner Sándor volt. Azon túl, hogy a 20. századi műemléki helyreállítások a vakolatok eltávolításával több, korábban rejtett középkori részletet is bemutatnak a templom külső és belső falain, az épület látványa a közelmúltig fenntartotta az 1910-es évekre kialakult historizáló összművészeti alkotást. A röviden áttekintett építéstörténetet a következőkben kissé részletesebben is kifejtjük. A veszprémi püspökség adománylevelét 1009-ben adta ki

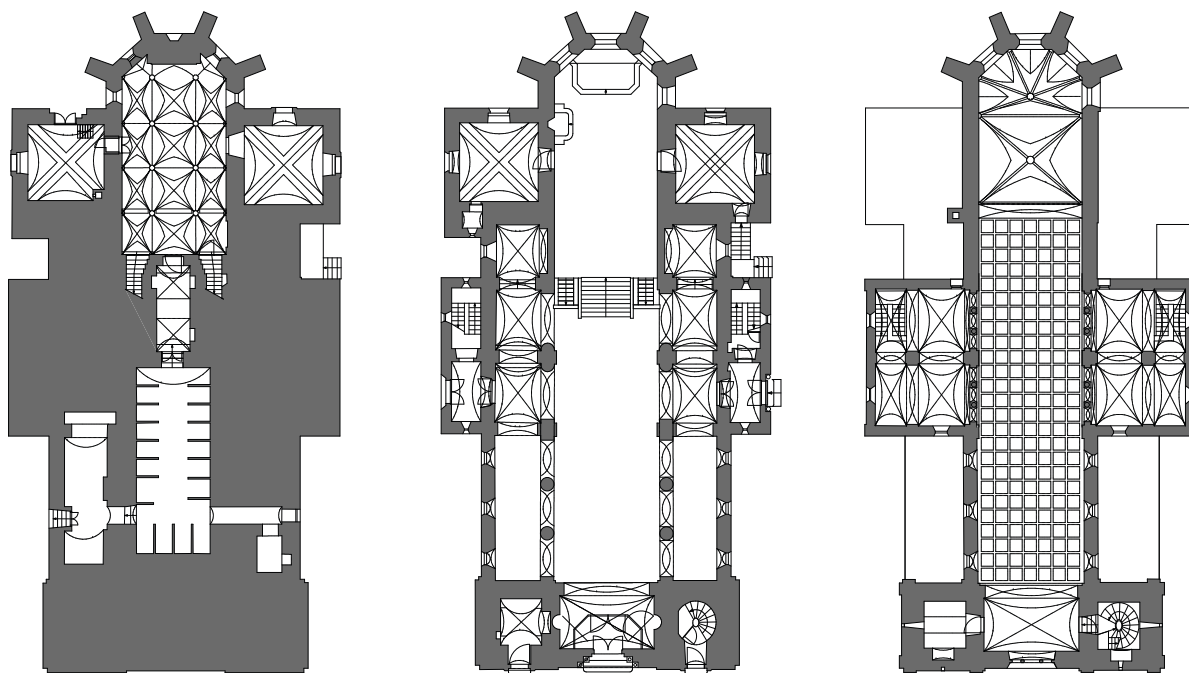
Szent István. A várhegy legkorábbi feltárt épületmaradványai azonban nem a mai templomhoz, hanem a tőle északra álló első Szent György-kápolnához és a székesegyház helyén állt, közelebből nem értelmezhető épülethez tartoztak. A H. Gyürky Katalin által feltárt korai rotunda és az összefüggés nélküli falmaradványok, amiket először Tóth Sándor azonosított, egyelőre nem tekinthetők a 10. század végénél, a 11. század elejénél régebbinek, és biztosan nem tartoztak egy Karoling-kori településhez. Csábító volna a korai püspöki templomot látni e részletekben, de a terület későbbi erős átépítései ehhez nem hagytak elég bizonyítékot. A mai épületben magasan, a szentélynél az ablakok zónájáig fennálló falak, a korai alaprajz ismert elemei és az ehhez a korszakhoz köthető kőfaragványok elemzése arra utal, hogy az első azonosítható templom 1030 és 50 között épült fel.

A korai székesegyház képe a következő módon foglalható össze. A 11. századi templom északkeletre tájolt, nyugati toronypárral épült, háromhajós, karzatos bazilika volt, keresztházszerű bővítménnyel, altemplomos emelt szentéllyel, és a mellékhajók szélességében mellékszentélyekkel. A nyugati építmény és a keleti lezárás pontos formája a későbbi átalakítások miatt ismeretlen, de a templom teréhez biztosan különféle mellékterek járultak. A déli oldalon e

melléktereket már az Árpád-korban elbonthatták. Az épület falazatai törtkőből (vörös homokkő, szürkés, kemény kő), a nyílások téglából épültek. Az építészeti tagozatok elnagyolt vöröshomokkő tömbökből álltak, a boltíveket laposra faragott homokkőből falazták, kvádert nem alkalmaztak. A hosszház az első három szakaszában a mellékhajók fölött karzatos volt félköríves karzátívekkel. A négyzetes maggal és háromnegyedoszlopos bővítéssel rendelkező korai pillérek fejezetei dísztelen, meredek oldalú csonkagúla-formák voltak. Ilyen ma a déli oldalon, a bejárat mögött, az előcsarnok falában tanulmányozható kibontva, a hozzá tartozó széles árkádívvel együtt. A mellékhajók és a szentély falát is lizénák tagolták, felette sík hajólefedés épült. A hosszház szentély felé eső két hosszabb szakaszában magasabb árkádívek és erőteljesebb pillérek álltak, itt a főhajóhoz keresztházszerű bővítmények csatlakoztak, közülük a délit biztosan félköríves apszis bővítette. A szentélyhatár a keresztház középső pillérének vonalában húzódott, a mellékszentélyek alatt, az oldalfalakon nyíló altemplomhoz nyugati irányban valószínűleg még további tér csatlakozott, ezt későbbi átalakítások tüntették el. Az altemplom nyugati határa a mainál jobban benyúlt a főha-

9. kép
A székesegyház délről

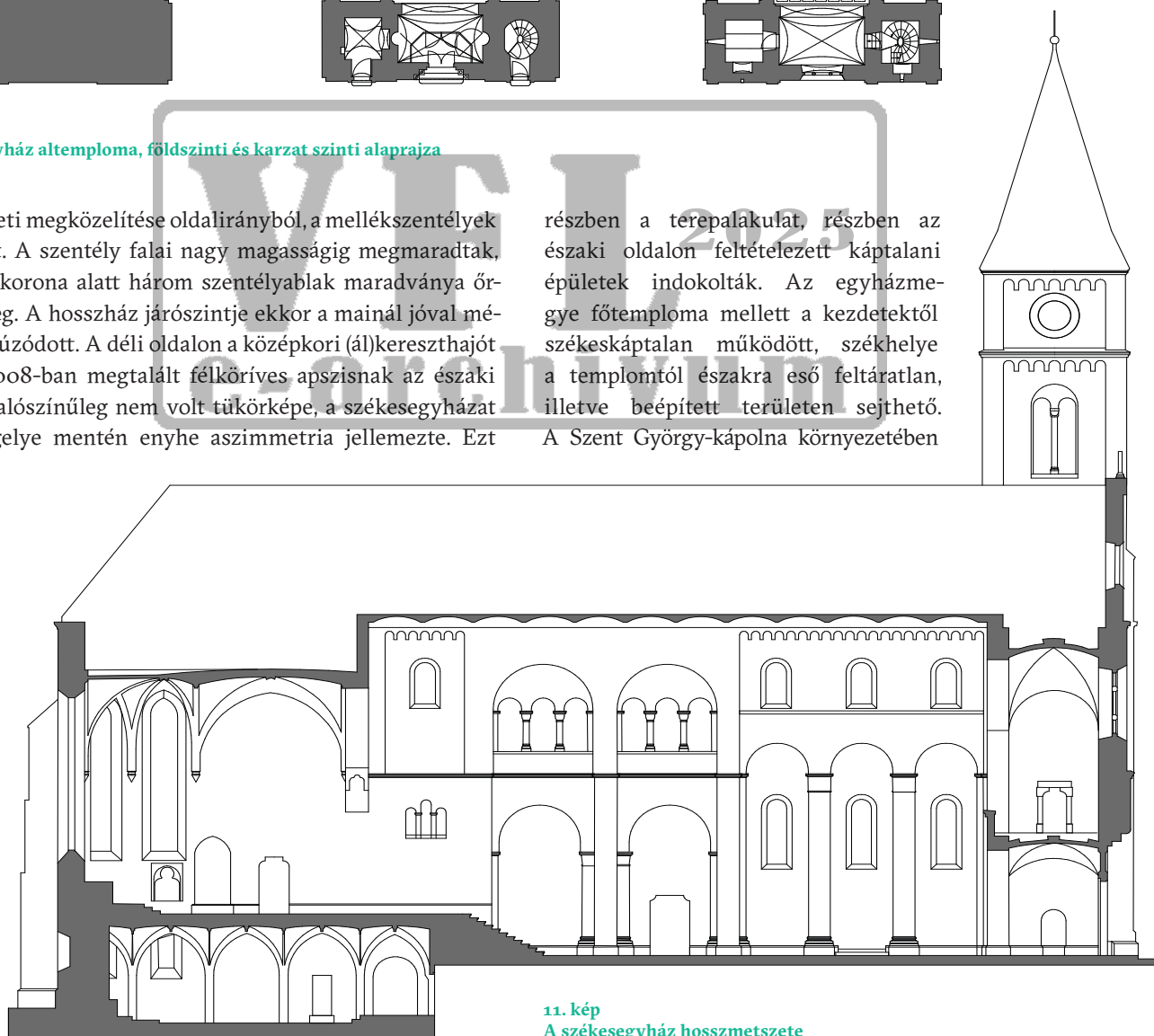

10. kép

A székesegyház altemploma, földszinti és karzat szintű alaprajza

jóba, eredeti megközelítése oldalirányból, a mellékszentélyek alatt nyílt. A szentély falai nagy magasságig megmaradtak, fent, a falkorona alatt három szentélyablak maradványa őrződött meg. A hosszház járószintje ekkor a mainál jóval mélyebben húzódott. A déli oldalon a középkori (ál)kereszthajót bővítő, 2008-ban megtalált félköríves apszisnak az északi oldalon valószínűleg nem volt tükörképe, a székesegyházat hossz tengelye mentén enyhe aszimmetria jellemezte. Ezt

részben a terepalakulat, részben az északi oldalon feltételezett káptalani épületek indokolták. Az egyházmege főtemploma mellett a kezdetektől székeskáptalan működött, székhelye a templomtól északra eső feltáratlan, illetve beépített területen sejthető. A Szent György-kápolna környezetében

11. kép

A székesegyház hossz metszete

kiterjedt és a középkor folyamán hosszan működő temető is volt. A templom déli oldalán egy teresedés lehetett, amelyen a kora újkori ábrázolások szerint a püspöki (?) palota állhatott. A meglehetősen puritán formavilágú, de összetett térrend-

12. kép
Megcsontkított 11. század közepi pillér és árkádívének részlete,
a déli karzattfeljáró falában bemutatva

szerű templom különösen az 1000 utáni német építészettel mutat rokon vonásokat. A korszak hazai építészeti emlékeiből sajnos csak nagyon kevés ismert legalább olyan mértékben, hogy összevethető legyen a veszprémi épülettel. A székesfehérvári Szűz Mária-prépostság és a pannonhalmi apátsági templom korai épületei minden esetre a veszprémi székesegyháztól eltérő mintákon alapultak, és másfajta stílusösszefüggéseket mutatnak. Az egyetlen jó hazai párhuzam, amelyik építészeti rokonságban áll a veszprémivel, a tihanyi apátság 1050-es években emelt mai is meglévő részlete, az altemplom. Ennek vaskos pillérei, egyszerű fejezetei hasonló formálásúak, mint a megfelelő veszprémi részletek. A palmettadíszes tihanyi vállkő a veszprémi palmettadíszes faragványok közeli rokona, e darabok azt is jelzik, hogy eh-

hez a tömörszerű stílushoz finom anyagú, erőteljes plaszticitással megformált faragványok is tartoztak. A veszprémi és a tihanyi kövek is belsőépítészeti részletek lehettek, de pontos rekonstrukcióra egyik esetben sincs mód. Veszprémben egy erőteljesen kiülő, nagyméretű, de igen finoman kivitelezett vaskos párkányról van szó, amit leginkább a templom keleti részén, a szentély határán lehet elképzelni. Tihanyban sajnos nem ismerjük a templomot, de itt is minden bizonnyal egy szentélykörzet berendezéséhez tartozó darabról van szó. A párkánytagozatokon kívül Veszprémben egy nagyméretű, finom kidolgozású oszlopfő is gazdagítja a palmettás faragványcsoportot.

A hagyomány szerint a korai székesegyház épülete szorosan kötődött Gizella királyné személyéhez. Tőle eredt, hogy a mindenkori magyar királynék a templom felett a kegyúri jogokat gyakorolták, továbbá itt őrizték a királynék házi koronáját és trónját. A veszprémi püspök a királynék kancellárja volt, és ő bírta a királynékoronázás jogát is, melynek helye azonban soha nem volt Veszprémhez kötve. Egy pápai oklevél említése és egy 15. századi forrás szerint a székesegyházban volt látható Gizella királyné és Szent László király Adelheid nevű feleségének memóriája, azaz emlék- vagy sírköve. A két királynéi sír közül Gizelláé biztosan soha nem állt itt, őt ugyanis Passau-Niedenburg császári alapítású apácakolostorában temették el. Adelheid esetében nincs egyértelmű bizonyíték, de egyes régészeti jelenségek alapján gyanítható a székesegyházbeli temetkezése.

A székesegyházban zajló késő Árpád-kori átalakításokra a déli oldalhomlokzaton bemutatott ablakrészlet, ásatásból származó bordatöredékek és a Szent György-kápolna újjáépítése utal. Az utóbbi helyzete a legsajátosabb. Az István-kori templomnál korábbi rotundát lebontva, az új, nyolcszögű kápolnát úgy építették meg, hogy annak déli fala azonos volt

13. kép
11-13. századi részletek és átépítések nyomai
a déli oldalhajó homlokzatán, a falazatok és a bal szélső nyílás korai,
középen és a jobb szélén két utólagos ablak

14. kép

11–12. és 18. századi részletek és átépítések nyomai az északi oldalhajó homlokzatán, a falazatok és magasan lévő nyílás korai, középen lent és a jobb szélén 18. századi kriptalejárat és támpillér helye

a székesegyház kereszthajójának északi falával, a két épületet tehát szoros építészeti egységbe foglalták. 14–15. századi oklevelek utalnak arra, hogy az épülrész a káptalani gyűlés színhelye volt.

A székesegyházi építkezések az 1220-as években kezdődtek, és egészen az 1240-es évekig húzódó építészeti megújulásba illeszkedtek. A várhegyen álló ún. Gizella-kápolna épületén kívül az Alexandriai Szent Katalinról elnevezett domonkos apácakolostor és a gyulafirátóti premontrei prépostságon is dolgoztak ebben az időben.

Kisebb átalakításoktól és bővítésektől eltekintve az első templom a jelek szerint egészen a 14. század végéig lényegében változatlan formában maradt fenn, fizikai kiterjedését a mai napig egyedül ekkor módosították. A 14. század végi újjáépítés során a szentélyt kelet felé olyan módon bővítették, hogy azt amennyire lehetséges volt megtoldották egy poligonális, támpilléres záradékkal. Az új rész a korábbi fal-koronánál alig magasabb. A 11. századi altemplomot annak második szakaszától újraépítették, járósíntjét a korábbinál alacsonyabban, boltozat-záradékat viszont magasabban alakították ki. Az altemplomi járósíntsüllyesztés sajnos a korábbi pillérek és szentélyzáródás maradványait lényegében meg-

szüntette, örökre megghiúsítva ezzel a korábbi állapot elvi rekonstrukcióját. A hosszház két keleti szakaszát és talán a három nyugati szakaszt is bordás keresztboltozattal látták el. A szentély oldalfalai mellett a mai sekrestyék előzményei legkésőbb ebből a periódusból származnak, és az altemplom felől eredetileg zártak lehettek. A keleti bővítés miatt legkésőbb ekkor a várfal északra csatlakozó szakaszát a korábbi kapuval együtt átalakították.

A gótikus bordás keresztboltozatok konzolokról és fejezet nélküli pillérekről indulnak az altemplomban, és hasonló az alapformája a főszentély áttört mérművekkel gazdagabban tagolt konzolainak is. A poligonális szakaszban levéldíszes, a szentélynégyyszögben gyűrűs tagolású zárókővel épült boltozat a korszakban inkább átlagosnak, mintsem kiemelkedőnek nevezhető, az építészeti formanyelv kissé konzervatív, de igényesen formált, mellőzi a korszak komolyabb boltozatechnikai és építészeti újításait. Az altemplom ablakai egyszerű, egyenes záródású kőkeretes nyílások voltak, a főszentély gótikus mérműves ablakait már csak feltárt töredékeiből ismerjük. A templom felszentelésére 1400-ban került sor, és

15. kép

A székesegyház toronypárja nyugat felől

a szentélyrész az altemplommal a mai napig nagyrészt ebben a formában áll.

A gótikus átalakítás nem csak az István-kori keleti rész pusztulásával, de a kereszthajó tereinek bontásával és a korai belsőépítészeti emlékek elmozdításával is együtt járt. A késő középkorból számos forrás említi a templom oltárait és kápolnáit, de ezeket sajnos nagyon nehéz konkrét részlethez vagy régészeti adathoz kötni. A 13. század során létesülhetett a Szent György-kápolnához hasonlóan a templom északi oldalához csatlakozó, talán a Szentlélek-kápolnával azonosítható melléktér (első említése 1371-es). A forrásokban megnevezett középkori Szent László-kápolna (1359) és Szent Márton-kápolna (1429) a hosszház ismeretlen részéhez csatlakozhatott. A veszprémi székesegyház a 15. századra a Nyugat-Európában tanulmányozható nagymúltú templomokhoz hasonló képet mutatott, a nyugati toronypáros, korai eredetű hajóhoz modern, gótikus szentély épült hozzá, ezekhez északról és délről különböző méretű, formájú kápolnák és káptalani épületek tapadtak, összetett tömegű és stílusú, látványos együttest alkotva.

Az utolsó nagy középkori átalakítások 1470 körül Vetési Albert személyéhez köthetők. A korábbi szentélyrekesztőt elbontva a püspök jelentősen átalakította a szentélyhatárt, késő gótikus szentségházat állíttatott, a belsőt kifestette, és az altemplomi lejáró nyílását két szakasszal keletebbre helyeztette. A korszak maradványai azok a sárga homokkőből faragott, festett, fiálés, kúszóleveles díszítésű tagozatok, melyek a Laczkó Dezső Múzeumba kerültek. A legnevesebb darab az úgynevezett Vetési-kő, aminek eredeti helyzete kérdéses. A nagy méretű, eredetileg biztosan magasan elhelyezett faragvány egy összetett szerkezet, későgótikus szentélyrekesztő vagy szentségház része lehetett, annak konzolja volt. Antikvabetűs latin felirata – középen a püspök címerével – készítettőjének humanista műveltségéről árulkodik. Vetési a Szent György-kápolnát is átalakította, pompás új kaput készíttetett, és a kis épületet temetkezési helyének jelölte ki. A 15. század végéről, a 16. század elejéről valók azok a reneszánsz stílusú faragványok – egy gyöngyfüzérés korsóval díszített ballusztrád és egy rozettabetétes, kazettás tagolású boltív festett töredéke – amik talán a székesegyház részletei lehettek. Belsőépítészeti elemként egy kápolnához vagy síremlékhez is tartozhattak.

16. kép

A barokk székesegyház a 20. század elején

A török hódoltság kezdetével a várat elhagyták az egyházi intézmények, a terület védelmi szerepet kapott. Épületei a vár első török kézre jutásakor (1552), majd a visszafoglalásakor (1566) is károkat szenvedtek, de a jelek szerint viszonylag épen megérték a 17. század végét. ifj. Sennyey István püspök (1659–1687) a romos székesegyházat plébániai funkciók ellátására alkalmassá tette, ekkor az altemplomba temetkeztek. A vár végleges visszafoglalása után, 1704-ben császári ágyútűz pusztította az épületegyüttest. A székesegyház nagy-

17. kép

Mérműves konzol és a boltozati borda indítása a szentélyben

szabású barokk felújításába gróf Esterházy Imre püspök (1723–1725) vágott vele. A tervezők és kivitelezők közül Jakob Oechl bécsi kőművesmester és Daniel Christoph Dietrich kőműves pallér neve ismert. Az 1720-as években egységes koncepció szerint, barokk stílusban újjáépítették a hajót, a hosszházban alapvetően megváltoztak a szintviszonyok és az elrendezés, a szentélyhatáron pedig a közlekedési rendszer. A gótikus altemplom és főszentély majdnem változatlanul fennmaradt, megtartották a homlokzati toronypárt is, az utóbbiakat megerősítették és megmagasították. A középkori pilléreket és a hajó körítőfalait, az új boltozatépítés terve miatt köpenyezéssel látták el, és külső támpillérekkel is megerősítették. A homlokzatok egyszerű kialakítást kaptak. A törmelék által feltöltődött hosszházban új, emelt járószintet, alatta kriptát alakítottak ki a korábbi altemplomtól nyugatra. A korábbi oldalkarzatokat megszüntették és az árkádívek záradécai fölé stációdomborművek kerültek. Fent a végigfutó új koronázópárkányra dongaboltozat támaszkodott, a boltíókban félköríves barokk ablakok nyíltak, a mellékhajók szakaszonként csehboltozatos lefedést kaptak. A korábbi mellékterek közül csak a sekrestyéket építtették újjá, a középkori oldalkápolnákat megszüntették. Gyökere-

sen átalakult a szentélyhatár, itt a főszentély és az altemplom megközelítésére a főhajóból induló lépcsőt építettek, elfoglalva és megszüntetve azzal a középkori altemplom első nyugati szakaszát. A mellékszentélyek alsó szintjén a

18. kép

Az altemplom déli lejárata ma a 11. századi lejárata helyének jelölésével, és a 20. században rekonstruált szakasszal

korábbi altemplomi bejáratot elfalazták, felső szintjük továbbra is mellékkápolnaként működött, és a főszentély felől volt megközelíthető. A főhomlokzaton kronosztikonos feliratot helyeztek el mely – „**PIE SVM CON DECORATA EX RVINIS**” („Romjaimból kegyesen fel lettem ékesítve, 1723”) – a felszentelés évét 1723-ban jelölte meg. A felújítás azonban még 1726-ban is tartott, ekkor készítette a templom barokk falképeit Antonio Galli Bibiena. A boltozatokat veszprémi vonatkozású ikonográfiai program díszítette, amit a püspök határozhatott meg. A főhajóban a szentély felől Szent Imre fogadalomtétele a Boldogságos Szűz előtt, Mária mennybe-menetele továbbá a Szent István felajánlja a koronát Szűz Máriának jelenetek voltak láthatók. A nyugati karzat felett zenélő angyalok kórusa, a szentély boltozatán a négy arkangyal figurája, a mellékhajók boltozatán architektonikus ki-

festés kapott helyet, az ablakkávákba apostolok medalionba foglalt mellképei kerültek.

A hosszház alatt létesített kriptába a 18–19. század folyamán kanonokok, a 19–20. században püspökök temetkeztek. A 18. század során kisebb belső átalakításokról vannak adataink. Padányi Biró Márton püspök (1745–1762) sírkápolnáját a déli sekrestye átépítésével, az altemplom szintjén alakíttatta ki, barokk stukkó síremléke elsőrangú mű, mestere egyelőre nem ismert. A tumba fedlapján a püspök fekvő alakját mintázták meg, oldalán kartusokban mára részben elpusztult, illetve rekonstruált feliratok olvashatók, a sarkain négy allegorikus női figura ül.

1769-ben Koller Ignác püspök (1762–1773) nagy méretű márvány Szent Mihály-főoltárt állíttatott, a korábbi faoltárt pedig Városlődre adományozták. Az oltárképét, Guido Reni Szent Mihály-képének másolatát Rómából hozatta a püspök. Az altemplomban ugyanekkor egy Szűz Mária-oltár állt. A templom három pár barokk mellékoltárát a 19. század folyamán szakaszosan újítták meg. 1880-ban az északi sekrestye mellé, a Szent György-kápolna romjai fölé felépítették a később elbontott Szent József-kápolnát.

A barokk székesegyház jól érezhetően szűkös forráslehetőségek között, a korábbi részek nagyfokú hasznosításával valósult meg, a templom fizikai kiterjedése a késő középkorival azonos maradt, belső képe és külső tömege pedig jelentősen leegyszerűsödött. Akármennyire is szükségmegoldásnak tűnik a főtemplom 18. századi állapota, építészeti minősége jó színvonalú, ikonográfiai programja egységes volt. E templom képét csupán néhány archív fotó őrizte meg, a nagyszabású historizáló újjáépítésnek a barokk részletek voltak legelőször útjában.

19. kép

Az altemplom tere nyugat felé, 1400 előtt

1907–1910 között Hornig Károly püspök (1888–1917) Aigner Sándor tervei alapján, historizáló stílusban, gazdag kifestéssel és egységes berendezéssel újjáépíttette a székesegyházat.

20. kép

Az altemplom boltozata dél felé, középen Padányi Bíró Márton címere

Aigner Bécsben Friedrich von Schmidt tanítványa volt, és részt vett a Stephansdom nagyszabású restaurálásában is. Hazatérve kamatoztatta bécsi tapasztalatait, és egy évtizeden át Schulek Frigyes irányítása alatt dolgozott a budavári Nagyboldogasszony-templom újjáépítésén. 1891-től kezdett önálló tervezőként működni, életművének meghatározó részét középületek teszik ki. Legjelentősebb megvalósult új terve a pesti Üllői úton álló Örökimádás temploma (1904–1908), amellyel párhuzamosan kapott megbízást a veszpremi székesegyház megújítására.

Hornig ambiciózus koncepciója a Szent István-kori eredet bemutatását tűzte ki célul. A gótikus szentélyt megtartották, ablakainak elvesztett mérműveit újrifaragták, a szentély déli falában lévő eredeti mérműves falfülkéket bemutatták. A szentélyhatáron a barokk közlekedési rendszert átalakították úgy, hogy az altemplom nyugati szakaszát rekonstruálták. A hosszházat háromhajós, bazilikális elrendezésű templomként építették újjá, elbontva a sérült-megerősített középkori pillérmaradványokat és felettük a főhajó gádorfalát is. A melléktereket és a mellékhajók felett futó karzatot feltárt nyomaik ellenére nem építették vissza. A keresztház-

szerű bővítményt azonban a románcorinál kisebb alaprajzi kiugrással, empóriummal megidéztek. A sekrestyék barokk csigalépcsőt tartalmazó falrészét a déli oldalon elbontották, helyette külső lépcső épült. A hosszházban a barokk köpönyezések elbontása során megismert korai pillérformát csak részben követték a keresztház-szakaszokban, az egészen magasra felfutó belső faltagolást például elhagyták. A feltárt dekoratív faragványok díszítőműveit szabadon használták fel a felújítás után: a párkánytöredékek palmettás motívumait a nyugati kapu ívein alkalmazták, az egyetlen díszített oszlopfőt a hosszház négy új oszlop- és két félpillérfejezetén tekintették követendő mintának. Mindkét esetben az eredeti méretet és funkciót szabadon kezelve csak kiindulásnak tekintették a 11. századi darabokat, ugyanakkor bőven alkalmaztak egyéb származású és korú formákat is.

A középkori részletek nagy arányú bontására, úgy tűnik nem a történeti értékek iránti érzéketlenségből került sor. A középkori templomokra olyannyira jellemző karcsú arányokat és nagy belmagasságot a hosszház falkoronájának felmagasításával lehetett biztosítani, de a pillérek sokszoros átalakításban, megfaragva, köpönyezve maradtak fenn, és az ol-

21. kép
Beriszló Péter püspök síremléke az altemplom déli falán, 1520 után

dalfalak a barokk boltozati terheléstől kissé kifelé hajlottak. A nagyfokú bontást és újjáépítést elsősorban tehát biztonsági megfontolások miatt végezték el.

Közzetett forrás, Aigner egyik levelének említése nyomán

tudjuk, hogy a tervezést olasz és német tanulmányút előzte meg, melyeknek állomásairól sajnos nincs adatunk. Bizonyosan hatott a megvalósult műre Róma és Ravenna kora középkori templomainak művészete, ezek jellegzetes vonásai felfedezhetők Veszprémben. A megőrzött, közel 500 lapból álló tervanyag két tervsorozatot és a döntéshozók számára készült, reprezentatívabb kidolgozású tervlapokat tartalmaz, valamint számtalan részlettervet, konszignációs rajzot, a liturgikus berendezés, továbbá bútorok és felszerelési tárgyak tervrajzait. Csak néhány olyan lap van, mint a korábbi márványoltárok felmérése, amelyet a restaurálásukat végző Seenger Béla készített.

Átadása idején a székesegyház végül igen csekély visszhangot keltett. A nagy historizáló templomfelújítások – valójában újjáépítések – 19. századi korszaka ekkorra már lezárult, a veszprémi templom kései példája volt ezeknek a munkáknak. Az országos sajtó egyedül a Vasárnapi Újság hasábjain adott hírt a felszentelésről, de szöveg nélkül, a felújított állapotról három képes táblát közölt. A püspökség ugyanekkor díszes albumot készíttetett négy példányban, de ezek sem váltak közismertté.

A 20. század második felében az egyes felújításokat modern értelemben vett régészeti kutatások, falkutatás is megelőzték. A historizáló állapot fenntartása mellett egyre több igény mutatkozott a megmaradt és feltárt középkori részletek bemutatására. 1945 után Hungler József veszprémi helytörténész kezdett feltárást a székesegyház északi oldalán, a munkát H. Gyürky Katalin régész (Budapesti Történeti Múzeum) vette át. A Szent György-kápolna maradványainak bemutatása 1960-ban készült el, a romkonzerválás tervezője Koppány Tibor, a védőtetőt Erdei Ferenc volt, a kőrestaurátori munkákat Szakál Ernő vezette. A székesegyház környezetében Éri István, Dax Margit és Tóth Sándor régészek (Veszprém Megyei Múzeum) tettek újabb megfigyeléseket. Az első részletes műemléki falkutatást Tóth Sándor (Országos Műemléki Felügyelőség, OMF, korábban Veszprém Megyei Múzeum) végezte 1968–1973 között. 1978-ra a tetőt, a homlokzatokat, az altemplomot, a belső kifestést és a liturgikus teret is felújították, a munkák tervezője Erdei Ferenc (OMF) volt. A feltárt korábbi építési periódusokat a mellékhajók homlokzatán és a belsőben (a déli előcsarnok bejárata mellett, a déli altemplomi lejáróban, az altemplom mai első szakaszainak oldalfalain, és az északi hajófalán) részben értelmező kiegészítéssel mutatták be. Ugyanekkor a külső homlokzati vakolatcserét követően nem állították vissza az Aigner-féle kváderes vakolattagolást. A székesegyház környezetében Éri István, K. Éri Kinga, Kralovánszky Alán és Rainer Pál vezettek később régészeti megfigyeléseket, feltárásokat. A székesegyház 1981-ben basilica minor rangot

22. kép
Padányi Biró Márton püspök síremléke az altemplom déli mellékterében,
1762 után

kapott. 2004-ben kezdődött a legutóbbi felújítás előkészítése, melynek tervezője Potzner Ferenc (KÖZTI) volt. 2007–2009 között megtörtént többek között a tetőjavítás és a külső homlokzatok felújítása. 2007-ben Tóth Sándor a szentély és a sekrestyék falait vizsgálhatta, 2008-ban Fülöp András és Simon Anna falkutatói megfigyeléseket végzett, illetve régészeti kutatás során feltárta a déli keresztház délkeleti sarkát és eddig ismeretlen apszisának maradványait. 2021-ben megkezdődött a székesegyház újabb átfogó felújításának előkészítése, 2022-ben pedig a kivitelezés is.

A templom főhomlokzatának mindhárom szakaszán bejárat nyílik. A kőkeretes bélétes kapuk faragványai részben későromán, koragótikus formavilágot idéznek, részben a székesegyház fellelt eredeti kőfaragványait követik: a jellegzetes kétsoros palmettás motívumot az ívbélt tagozataira alkalmazva. A főkapu évszamos szemöldökköve felett Hornig Károly püspök és a káptalan címere között a Patrona Hungariae trónol térdelő angyalok közt. Nyugati kapujának 1909-es év-

23. kép
Padányi Biró Márton püspök síremléke az altemplom déli mellékterében,
1762 után

számot tartalmazó felirata: „**MIChaeLI saCra haec aeDes IVbILat**” („E szent egyház Szent Mihálynak örvend”) emlékezik meg a historizáló állapot létrejöttéről. A kronsztikon 1909-es évszám a felszentelés tervezett dátuma volt. A kapu felett mérműves körablak van, a főpárkány fölött oromzat, a széleken a tornyok szabadon álló három szintje gúlasíkkal zárul. A homlokzati vakolat a 2010-es felújításból való, plastikai tagolás nélküli, az 1910-es sárgás homokkő nyílászárók színével harmonizáló homokszínű.

A főhomlokzat bejáratai közül az északi a toronyalj zárt helyiségébe, a déli lépcsőházra, a középső kétszárnyú főkapu a karzataljba nyílik, amelyet a hosszház felől a teljes szélességet és magasságot kitöltő szelfogó építménye határol. A karzatalj oldalfalán egy-egy falfülkében lábon álló fehér márvány szenteltvíztartó áll, az északi oldalon az 1910-es építkezés emléktáblája a korábbi homlokzati kronsztikon Szent Mihályra emlékező feliratát rövidítve idézi meg: „**pleSUM ConDeCorata ex rUIInIs**”.

A hosszház három nyugati, rövidebb szakasza háromhajós,

24. kép
Női allegorikus alak Padányi Bíró Márton püspök síremlékén,
az altéplom déli mellékterében, 1762 után

bazilikális elrendezésű, a főhajóban félköríves árkádíveket tartó, monolit márványoszlop hatását keltő magas támaszokkal, az épületrész határain pilaszterrel bővített hasábos pillérek állnak. Az oszloptörzsek műmárványozását Detoma Antal készítette, vöröses színe a mellékoltárokkal harmonizál, a festett, aranyozott fejezetek az egyetlen, feltárásból származó 11. századi oszlopfő másolatai. A gádorfalon alacsonyabb, félköríves záródású ablakok nyílnak, felettük ívsor és sík famennyezet van, a mellékhajó lefedése látszógerendás félnyeregteretű. A mellékhajók fala tagolatlan, nyúltabb arányú, félköríves záródású ablakokkal.

A hajó mögött keletre következő két, hosszabb szakaszban a templom tere kétszintes és öthajóssá bővül. A keresztház-szerű bővítménybe az északi és a déli oldalon is kőkeretes kapu nyílik, mögöttük előcsarnok, amit a mellékhajók folytatásába eső, belső boltozott szakaszok követnek, felettük karzat, amelyre az előcsarnokból nyíló lépcsőház vezet.

A keresztház terét a földszinten a hosszaházénál alacsonyabb árkádívek, az emeleten a mellvéd fölött közös ív alá fogott hármaskarzatnyílás választja el a főhajótól.

Az ötödik pillérpártól keletre a főhajóhoz altéplom és emelt szintű, nyújtott, poligonális záródású, támpilléres főszentély csatlakozik, mindkét tér a főhajó ötödik szakaszából induló lépcsőről közelíthető meg. A déli altéplomi lejáró oldalfalában a román kori altéplom vörös homokkő támaszai és boltozatindításának feltárt maradványai láthatók a falazatból kibontva. Az altéplom háromhajós, karcsú pillérekre, illetve konzolokra támaszkodó bordás keresztboltozatú, keskeny, egyenes záradéku ablakokkal. Első boltaszakasa 1907–1910-es rekonstrukció, a nyugati zárófalán nyíló ajtó fiókos dongával boltozott térbe nyílik, amely ma a barokk kriptába vezet. Az altéplom oldalfalainak első nyugati szakaszában a középkori falszövet került bemutatásra, a következő szakaszban a déli falon pedig a Beriszló Péter püspök (1512–1520) síremlékeként azonosított, kiegészített töredéket (1972-es szórványlelet a közelből) helyezték el. A következő szakaszban egy-egy ajtó nyílik a sekrestyék alatti oldaltérbe. A barokk nyílások helyén a csúcsíves záradéku kőkeret 1910-es átalakítás. Az 1976-os téglaburkolatban középen Bánáss László püspök (1946–1949) sírköve látható. Az emelt szentély vakműves konzolokról induló, levél-díszes zárókövű bordás keresztboltozatú, rekonstruált kőkeretes, műves ablakokkal, déli falában gótikus falfülkével. Az 1910-es liturgikus berendezés részei a szentély hátfalát teljes szélességében elfoglaló fiatornyos, vakműves, neogótikus fehér márvány oltár és a sekrestyeajtók keleti oldalán a falba mélyített, fehér márványból és színes műmárványból készített, aranyozással díszített ülőfülkék: északon a püspöki trón neogótikus felépítménnyel, délen a nagypréposti szék egyszerűbb kialakítással.

A mellékhajók folytatásában közel négyzetes alaprajzú mellékszentélyek következnek, melyeket a főszentély felől csaknem tömör fal határol. A mellékszentélyeknek az altéplom szintjén álló részei ma használaton kívül állnak, földszinti terük a mellékhajók felől azonos járószinten megközelíthető. A főszentély mindkét oldalához sekrestyeépítmény csatlakozik, önálló tetődommal, a déli sekrestyéhez külső lépcső tartozik. Alsó szintjük az altéplomból nyílik, a déliben Padányi Bíró Márton síremléke látható: a tumba fedlapján az elhunyt fekvő alakja, négy sarkán egy-egy allegorikus női alak, homlokoldalán felirat. A bejárat díszes kialakításából a barokk vasrácsos kapu és a fölötté elhelyezett Padányi-címer maradt fenn. Az északi sekrestyealj boltozatába Ráskai-címer van beépítve. A déli mellékszentély és sekrestye padlásterében részben a sekrestye barokk emeletének részletei, részben a főszentély a 2010-ben feltárt román kori falszakasza látható, 11. századi ablakmaradvánnyal.

25. kép

Krisztus a sírban, márványszobor az altemplomi főoltáron

Az altemplomnál alacsonyabb járószintű, külső északi lejárattal felől is megközelíthető barokk kriptá a hosszház jelentős részére kiterjed. 1991-ben a kriptá nyugati fala előtt osszariumot alakítottak ki, ahová 18–19. századi temetkezések, illetve a Szent György-kápolna feltárása során tömegsírból kiemelt csontokat helyeztek át. A kriptá sírhelyeit 19. századi püspökök emléktáblái jelölik.

A székesegyház belső kialakításának karakterét máig meghatározza a historizáló terv szerint készült kifestés és burkolás rendszere és anyaghasználata. A vörös-fehér négyzetes lapokból és fekete sávokból szerkesztett burkolat az építészeti tagolás rendszerét hangsúlyozza, készítője a budapesti Melocco Péter volt. A mintázat részét képezi a légfűtést biztosító, padlóba süllyesztett fűtőcsatornák díszes vasrácsozata is. A belső kifestési rendszernek három fő eleme van. Az ablakok magasságáig kváderes, feljebb ornamentális díszű keretrendszer és alapsík, illetve figurális ábrázolás. Az egyes részek a kivitelezés során is határozottan elváltak egymástól, a díszítőfestést és az aranyozást a Steinhäusl és Kölber cég végezte, a figurális festés Szirmai Antal (1860–1927) mun-

kája volt. Az utóbbi ismert művésze volt korának, Benczúr Gyula tanítványa, Lotz Károly segédje, aki többek közt a Piarista templom szentélyének festőjeként is működött Veszprém-ben. A székesegyházi díszítőfestés a historizmus eszköztárában megszokott módon ikonográfiai tartalmat is hordoz. A festett kváderfalazat a rangos középkori építmény ismérve, a külső és belső díszítésben is gyakran alkalmazták a budai Nagyboldogasszony-templomtól a Szépművészeti Múzeum Román Csarnokáig. Az ornamentális sávok és medalionok erősítik, illetve értelmezik az építészeti struktúrát, a gádorfalon pedig egységbe fogják az ablaknyílásokat és figurális ábrázolásokat. A keresztház két-két szakaszában a centrális jellegű téregységet a hátfalakon megfestett tondók hangsúlyozzák, tagolják a falsíkokat, igazodnak a támaszrendszer méretéhez és ritmusához, ezenkívül kijelölik a figurális ábrázolások helyét. A díszítések rendszere ugyanakkor nem merev, a kivitelezők több sablonnal és sok színnel festettek, az ornamensek a hosszanti tengely mentén átlósan szimmetrikus elrendezésben váltakoznak. A díszítmények között feltűnnek az érett romanikára jellemző palmettás indafona-

tok a széles keretelő sávokban, az alapfelületeken szőnyegmustra és változatos mintázatú elválasztó sávok, a keresztház karzatának homlokfalán pedig korszókból induló gazdag akantuszos növényi ornemens látható. Mindez a figyelmes tervezésről árulkodik.

A figurális ábrázolások szorosan kötődnek a helyi történeti hagyományhoz. Sajnos a székesegyház középkori kifestésének maradványai nem ismertek, csak töredékekből és írott forrásokból tudjuk, hogy a templomot többször is díszítették. Később a barokk falképek fő témája Veszprém és a veszprémi püspökség történeti alapú kapcsolata volt Szent István királlyal, a püspökség alapítójával, illetve Szent Imrével, aki szüzességi fogadalmát a legenda szerint itt, a Szent György-kápolnában tette. Ezt a speciális helyi kapcsolatot

27. kép
Női allegorikus alak Padányi Bíró Márton püspök síremlékén,
az attempom déli mellékterében, 1762 után

jeleníti meg a historizáló kifestés is. A jelenetes ábrázolások elmaradtak, az álló vagy ülő alakok statikus reprezentatív képei sorakoznak a falakon. A figurák elhelyezése az ókeresztény bazilikák díszítési rendszerét idézi, egyrészt a bibliai alakok ókeresztény ikonográfiája szerint, másrészt a történelmi személyiségek századfordulón kialakult ábrázolási kánonjának megfelelően. Az ábrázoltak fülkében álló, szobor-szerű alakok.

A szentélyben gótizáló árkádívek alatt Jézus, Szűz Mária angyalok közt trónoló alakja, felettük tondóba foglalt monogramjuk. A diadalíven arany alap előtt stilizált, díszes kere-

26. kép
kép A székesegyház szentélyének és hosszházának déli oldala,

28. kép
Az északi mellékhajó nyugati szakasza

tezésű fiúkében adoráló angyalok közt sugárkoszorúban az Agnus Dei, keresztes zászlóval, lábánál a hétpecsétetes nyitott könyv lapjain alfa és omega. A diadalív előtti szakaszban a négy evangélista álló alakja látható, kezükben nyitott könyvön, illetve irattekercsen egy-egy bibliai idézettel, a háterük aranyustráján szimbólumaikkal. A főhajó arkádívei közt tondókban az egyházatyák (Szent Ágoston, Nagy Szent Gergely, Aranyaszájú Szent János, Nazianzi Szent Gergely) mellképei vannak, felettük az ablakok között – részben a helyi történeti hagyományhoz szorosan kötődő – négy Árpád-házi szent (délen Szent István, és Szent Imre, északon Szent László, és Szent Erzsébet) álló alakja kapott helyet. A nyugati karzat feletti tondókba foglalt angyalok az Ó- és Új-

testamentum megtestesítői. Az enteriőr jellegét és összképét ma meghatározza az 1978-as átfestés színvilága és az eredeti falképektől sajnálatosan elmaradó kvalitása.

1909–1910 között a szentély és a hosszaház ablaknyílásai-ba Waltherr Gida (1852–1928?) színes üvegablakai kerültek, a főoltár feletti Szent Mihály-ábrázoláson túl csak ornamentális mustrával. A II. világháborúban egy részük megsérült, de megmaradtak a főhajó 3-3 ablakában, illetve részben a keresztházban és a szentélyablakok záradékában. A többi ma látható üvegablakot Árkayné Szttehlo Lili tervei szerint Németh Ferenc, a Knopp és Kovács cég, valamint az Üveges KTSz készítette Badalik Bertalan püspök (1949–1965) megrendelésére, több ütemben 1949–1957 között. Fontos kiemelni, hogy létrejöttük önmagában hatalmas teljesítmény ismerve a korszak nem éppen egyházbarát politikai légkörét. A főszentély középső ablakában, a főoltár felett a gonosz felett győzedelmes Szent Mihály, a lángok közt vergődő sárkányon tapos, kezében keresztes pajzs, magasra emelt kardjával lesújtani készül, tekintete szigorú, feje körül a mér-mű karéjaiba szerkesztve a rá utaló „Quis ut Deus” szavak. A csúcsíves záradék feletti két kisebb nyílásban galambok közt a nap és a hold szimbólumai, a záradékban – ahogy a többi ablakban is – kereszt fehér lepellel. A szentély két oldalsó ablakában ornamentális-szimbolikus képek: északon szőlőtőke ágai közt galambokkal kísérvé a Passió szimbólumai, délen rózsaindába foglalva Szűz Mária nevének jelképei láthatók a Loretoi litániából. A negyedik, déli ablak 2008-ban készült (Irgalmas Jézus, Rózsafüzér Királynője, Isten Szolgája Mindszenty József, Boldog Batthyány-Strattman László). A déli mellékszentélyben Szent Gellért alakja a megrendelő Badalik Bertalan püspök portréjával jelenik meg. Az északi mellékszentélyben Szent József látható a gyermek Jézussal. A hosszaházban Szent István és Boldog Gizella királyné, valamint Árpád-házi Szent Margit és Boldog Ilona, a közbülsők – számolva a mellékoltárok takarása miatt kisebb felülettel – szimbolikus, feliratos ablakok, melyek Veszprém és az Árpád-házi királynék, illetve Szent Margit kapcsolatára utalnak.

A berendezés megmaradt barokk és 19. századi darabjai a mellékhajókban álló oltárok: a Szent Imre- és a Szent Anna-oltár a déli, a Mária mennybevétele- és a Szent György-oltár az északi mellékhajóban. Az oltárképek közül a legkorábbi, azaz a Szent György-kép festője ismeretlen, a többi Pesky József (1838), Steiner Rudolf (1912) és Megyesi Schwartz Antal (1930) munkája. Ifj. Franz Xaver Bucher (1839) egyik képe elveszett, a másik a Ranolder téri Szent Anna-kápolnába került. A gótikus szentélyhez illő fehér márvány oltárt Seenger Béla készítette a 20. század elején mindkét szintre, az altemplomi oltárra pedig egy korpusz, Velty Ferenc márványszobra került. A főoltár titulussát a felette lévő festett üvegablak Szent

29. kép
A püspöki trón fülkéje a szentély északi oldalán, 1910

Mihály-ábrázolása jeleníti meg. A stallumok és a hajó pad-sorai, valamint a mennyezet több asztalos munkája, a két kisebb gyóntatószék valamivel később készült. Az orgona Rieger Ottó műhelyéből került ki. 1928-ban a káptalan rendelte meg az Oberbauer Antal és fia cégtől a nyugati karzat alatti gazdagon faragott szélfogót. Rott Nándor püspök (1917–1939) Schwarz Antallal készítette el 1930-ban a Szent Imre-év alkalmából a déli mellékszentély oltárának új oltárképét, és szintén ő állította a Szent Imre fogadalomtételét megőrkítő feliratos táblát az északi mellékhajóban, a keresztház bejárata fölött. A két nagyobb gyóntatószék 1939-ben kerül a székesegyházba, megrendelője Tóth Tihamér püspök volt. A főszentély az Aigner-féle, mellvédes alttemplomi lejár-

rók visszabontásával alakult át. Új liturgikus berendezése (püspöki szék, stallumok, szembemiséző oltár) a II. vatikáni zsinat után, 1978-ban készült Erdei Ferenc tervei alapján. 1996-ban a szentély előterében az északi oldalon helyezték el Gizella királyné Passauból Veszprémbe hozott karereklyéjét. Az ereklyetartó Zoltán Győző ötvösművész és Kovács Erzsébet zománcművész munkája.

The free-standing, historicist-style church of medieval origin is situated on the highest part of the Castle Hill, on the northern side of the terrace of Castle Street. It has a three-aisled layout, facing slightly northeast, with two towers on the western side. The structure becomes five-aisled in the two eastern sections of the nave, extended by the sacristy blocks of the same height in the continuation of the side chancels, with the elongated, polygonal main chancel placed above the undercroft.

The deed of gift from the Veszprém bishopric was granted by King Saint Stephen in 1009, and the cathedral, which has been rebuilt several times, dates from around 1040/1050, with earlier remains of buildings found underneath. The corner in front of the building complex, in Castle Street, excavated by Alán Kralovánszky, is believed to be the same age as the early Saint George's rotunda. An early cemetery section, perhaps dating from the 10th century, has been found near the rotunda, and burials around the cathedral were also made in the later centuries of the Middle Ages. The building of the 11th-century Saint Michael's Cathedral was commissioned by Queen Gizella, who was also its patroness. In the Middle Ages, the Bishop of Veszprém was vested with the right to crown the Queen and he also held the office of the Queen's Chancellor. The cathedral was pillaged and burned in 1276. There has been a chapter-house next to the diocese's cathedral since the Middle Ages, believed to be located in

an unexplored or built-up area to the north of the church. A side chamber, built adjacent to the north side of the church, which can be identified as the Chapel of the Holy Spirit, was built in the 13th century (first mentioned in 1371). The medieval chapels of Saint Ladislaus (1359) and Saint Martin (1429), also mentioned in

30. kép
A püspöki trón fülkéjének oszlopfője, 1910

the sources, may have been attached to the nave. During the Gothic-style rebuilding, most of the undercroft and the chancel were overhauled, the transept and perhaps the nave were vaulted. The papal permission for the consecration was granted in 1400. By this time at the latest, the northern section of the castle wall had been demolished together with the former gate, due to an extension to the east. At the start of the Turkish occupation, the castle was abandoned by the ecclesiastical institutions, the area was given a defensive role, and its buildings were damaged during the first Turkish occupation (1552) and then during the reconquest (1566).

in front of the surviving Gothic chancel, using the medieval remains, but with different levels, built around the remaining medieval sections of the building. The inscription on the main façade - “**PIE SVM CON DECORATA EX RVINIS**” (“I have been graciously adorned from my ruins”) - indicates the year of consecration as 1723. The renovation was still ongoing in 1726, around which time the Baroque murals were probably painted by Antonio Galli Bibiena. In the 18th and 19th centuries prebends, then in the 19th and 20th centuries bishops were buried in the crypt under the nave. The burial chapel of Bishop Márton Padányi Biró was built at the under-

31. kép
A szentélyboltozat záróköve, 1400 előtt

The bishopric, which had fled, returned to the castle in 1628, and the chapter moved back in 1630. Bishop István Sennyey (1659–1687) made the ruined cathedral suitable for parish functions, and burials took place in the undercroft. After the final recapture of the castle, in 1704, the building complex was destroyed by the Habsburg Emperor's cannons. The large-scale Baroque-style renovation of the cathedral began in the 1720s, overseen by the bishop, Count Imre Esterházy. A three-aisled, pillared and vaulted Baroque nave was built

croft's level, with the reconstruction of the southern sacristy. Its Baroque stucco tomb is an exquisite work of an unknown master. In 1769, Bishop Ignác Koller had the large marble high altar of Saint Michael erected and the previous wooden altar was donated to Városlőd. An altarpiece depicting the Virgin Mary was in the undercroft, and the three pairs of side altars were renovated in stages during the 19th century. The parish of Saint Michael was founded only in the 18th century. In 1880, the Saint Joseph Chapel, later demolished, was built

next to the north sacristy. Between 1907 and 1910, Bishop Károly Hornig had the cathedral rebuilt in a historicist style, with rich paintwork and uniform furnishings, based on the plans of Sándor Aigner. The chronogram on its western gate bears the date 1909: “**MIChaeLI saCra haeC aeDes IVbi-Lat**” (“This holy church rejoices in Saint Michael”). After the damages caused by wars, new stained-glass windows were made in several stages between 1949 and 1957, based on the designs of Lili Árkay-Sztéhlo and commissioned by Bishop Bertalan Badalik. József Hungler, a local historian from Veszprém, started excavations on the northern side of the ca-

isle façades and the interior. The cathedral was granted the status of basilica minor by the Holy See in 1981, and since 1996 the relic of Queen Gizella (a bone taken from her arm) has been kept here. Preparations for the latest renovation started in 2004, overseen by Ferenc Potzner. Between 2007 and 2009, and from 2021 onwards, further research was carried out inside the church and its immediate surroundings. According to the current state of research, the history of the cathedral's construction can be summarised as follows. The 11th-century church was facing northeast and had two towers on the western side. It had a three-aisled, galleried

32. kép
A Szent Anna-mellékoltár, részlet

thedral, which were later continued by archaeologist Katalin H. Gyürky. The remains of Saint George's Chapel were ready for display in 1960, the conservation of the ruins was overseen by Tibor Koppány, the canopy by Ferenc Erdei and the masonry was restored by Ernő Szakál. Between 1968 and 1973, archaeological and monument research was carried out in the area around the cathedral and on the building itself. During the renovation, overseen by Ferenc Erdei, details of the previous construction phases were also displayed on the

layout with a transept-like extension and a raised chancel in the undercroft. The exact shape of the western building and the eastern end is unknown due to subsequent alterations, but the church interior was most certainly served by various side chambers. The walls of the building were made of crushed stones, with bricks around the openings. The architectural elements consisted of roughly positioned blocks of red sandstone, the arches were made of flat-carved sandstone, and no broad-stones were used. The nave may have

been galleried in the first three sections over the aisles, with semicircular arches. The capitals of the early pillars, built with a square centre and three-quarter structure, were unadorned, with truncated, steep pyramid shapes. The walls of the aisles were divided by pilasters. The two longer sections of the nave towards the chancel had higher arches and stronger pillars, here the nave was joined by transept-like extensions, the southern one of which must have been extended with a semicircular apse. The chancel ended by the central pillar of the transept, and there was probably a further room below the side chancels, to the west of the undercroft that opened from the side walls. The walls of the chancel have been preserved up to a considerable height, with the remains of three chancel windows preserved under the mural crown. Following minor Romanesque-style alterations, a stone-framed opening in the wall of the north aisle, known from an early 20th-century observation, was made in connection with the construction of Saint George's Chapel; fragments of the frame suggest that a cloister or covered vestibule-like structure was built here. During the reconstruction at the end of the 14th century, the church was significantly extended towards the east, rebuilt from the second section of the Romanesque undercroft, with the ground level moved lower and the vault head moved higher. The main chancel, the two eastern sections of the nave and probably the three western sections were also covered with ribbed vaults. The predecessors of the present-day sacristies next to the chancel's side walls date from this period at the latest, and were probably closed originally from the direction of the undercroft. Around 1470, Bishop Albert Vetési demolished the former rood-screen, rebuilt the chancel boundary, erected a tabernacle, had the interior of the chancel decorated and the exit to the undercroft moved over one section eastwards. After that, there were probably no major renovations until the second quarter of the 18th century. During the major Baroque-style reconstruction, the Gothic chancel and the pair of towers on the façade were retained, strengthened and raised. The pillars and the perimeter walls of the nave were reinforced with buttresses during the creation of the vaults, and an apron-wall was also added. The façades were given a simple design. The nave was filled with rubble and a new raised ground level was built, with a crypt underneath. Eliminating the previous gallery, the three-bay arrangement was replaced by a two-bay structure, with reliefs added above the arch crowns, depicting the stations of the cross. Above, the continuous crown cornice was joined to the barrel-vault, the intersecting vaults were fitted with

semicircular Baroque windows and the aisle sections were covered with spherical vaults. Of the former side chambers only the sacristies were rebuilt. The chancel boundary and its walkways were radically altered: a staircase was built from the nave to access the main chancel and the undercroft, occupying the first western section of the Romanesque undercroft. On the lower level of the side chancels, the former entrance to the undercroft was walled off, while the upper level continued to function as a side chapel, accessible from the main chancel. The vaults were painted according

33. kép
A Mária mennybemenetele-oltár a déli mellékszentélyben

34. kép
Mérműves, középkori ülőfülke a szentélyben

35. kép
Pillérlábazat az altemplomban

to the prevailing iconographic tradition with references to Veszprém: in the nave, from the chancel's direction, there are scenes of Saint Emeric taking a vow in front of the Blessed Virgin Mary and Saint Stephen offering the crown to the Virgin Mary. Above the west gallery there is a choir of angels playing music, the vault of the chancel has the figures of the four archangels, the vaults of the aisles are painted in

36. kép
Boltozatindítás az altemplomban

architectonic style, and the window edges have medallion-shaped busts of apostles. The reconstruction, which took place between 1907 and 1910, aimed to show how the church may have looked like in the period of King Saint Stephen. The Gothic-style chancel was preserved, the lost traceries of its windows were rebuilt, and traceried niches were added to the south wall of the chancel. The Baroque-style walkways on the chancel boundary were rebuilt, and the western section of the undercroft was reconstructed. The nave was rebuilt into a three-aisled church with a basilican layout by demolishing the remains

of the damaged and reinforced medieval pillars, as well as the nave's clerestory above them. Although the traces of the side chambers and the gallery running over the aisles have been identified, they have not been rebuilt. Nevertheless the transept-like extension has been evoked with a projection or emporium, smaller than the version from the Romanesque period. The section of the sacristy wall with a Baroque-style spiral staircase on the south side was demolished and replaced by an external staircase on the north side. In the nave, the early pillar shapes, which were discovered during the demolition of the Baroque apron-walls, were only partially followed in the transept sections, and the rising internal wall division was left off. There were decorative carvings, freely used after the restoration: the palmette motifs of the cornice fragments on the western doorway arches, the single decorated capital on the four new pillars and two pilasters of the nave. However, additional shapes of other origins and ages have been used in abundance. In addition to the building's renovation between 1973 and 1978, following the replacement of the façade's plaster-work, the Aigner-era's ashlar plaster sections and the masonry pattern, discovered during the wall exploration under the window section of the aisles, were not restored.

The building as it stands today incorporates, up to a considerable height, the remains of the 11th-century church, which has been rebuilt several times. The western part of the church has a pair of towers, with an organ-loft between

37. kép
Padányi Biró Márton
püspök címere
az altemplomban

38. kép
Mária mennybemenete-oltár a déli mellékszentélyben

39. kép
Szent György-oltár az északi mellékhajóban

them. There are entrances on all three sections of the main façade, with the Patrona Hungariae enthroned between kneeling angels above the main entrance's ledger, between the coats of arms of Bishop Károly Hornig and that of the chapter. There is a circular window above it and a pediment above the cornice, while the three free-standing levels of the steeples end in a dome. The three shorter sections of the nave on the west side have a three-aisled, basilican layout with high buttresses, supporting semicircular arcades in the nave that mimic monolithic marble columns, and with rectangular pillars extended with pilasters on the perimeter. The clerestory has lower, semicircular windows with arcades above and a flat wooden ceiling, the aisle is covered with a pent roof with exposed beams. The walls of the aisles are unarticulated, with more elongated proportions and with semicircular windows. In the next two, longer sections to the east, the church interior is extended to five bays and has two storeys. The transept-like extension has a stone-framed doorway on both the north and south sides, behind which there is a vestibule, followed by vaulted sections in continuation of the aisles. Above them is a gallery, to which a staircase leads from the narthex. On the ground floor, the transept is separated from the nave by arches lower than those of the nave, and on the upper floor by a triple archway above the balustrade. To the east of the fifth pair of pillars, the nave is joined by an undercroft and a raised, elongated, buttressed main chancel with a polygonal end. Both can be accessed via a staircase from the fifth section of the nave. The undercroft is three-aisled, supported by a ribbed vault with slender pillars and corbels, with narrow windows featuring straight crowns. The first bay is a reconstruction from 1907-1910, with a door opening on the west end wall into a space with intersecting barrel vaults, which today leads to the Baroque-style crypt. In the first western section of the undercroft's side walls, the medieval masonry pattern was put on display and in the next section, a reconstructed fragment, identified as the early 16th century tomb of Bishop Péter Beriszló, was placed on the southern wall. The mid-20th century tombstone of Bishop László Bánáss is in the centre of the 1978 brick masonry. The raised chancel has a ribbed vault, starting from blind traceried corbels and ending in keystones with leaf motifs, featuring reconstructed stone-framed traceried windows with leaf-arched keystones, and a Gothic mural in the south wall. The liturgical decoration from 1910 includes the neo-Gothic, pinnaced, white marble altar with a blind tracery, which occupies the entire width of the chancel's back wall, and the sediles, which are recessed into the wall on the east side of the sacristy doors, made of carved white marble and coloured imitation marble, decorated with gilding: the bishop's throne in the north with a

neo-Gothic superstructure and the grand provost's chair in the south with a simpler design. The aisles continue with side chancels that have an almost square-shaped layout, bordered by a quitesolid wall on the main chancel's side. Parts of the side chancels at the undercroft level are now disused, and their ground floor area is accessible from the aisles via the ground level. A sacristy is attached to each side of the main chancel, with a separate roof and external stairs on the south side. The lower level opens from the undercroft, in the southern one there is the tomb of Bishop Márton Padányi Biró: the cover is decorated with the reclining figure of the deceased, an allegorical female figure on each of the four corners, and an inscription on the front. Some elements preserved from the ornate design of the entrance include the Baroque iron gate and the carved stone centre of Padányi's coat of arms above it. The vault of the north sacristy's lower level features the Ráskai's coat of arms. The Baroque-style crypt, the level of which is lower than the undercroft, can be accessed also from the external northern entrance and covers a large part of the nave. In 1991, an ossuary was created in front of the western wall of the crypt, where bodies buried between 1742-1847 and bones from mass graves found during the excavation of Saint George's Chapel were moved. The burial vaults in the crypt are marked by memorial plaques of 19th century bishops. On the walls and other elements of the interior, as well as the chancel's vaults, there are murals from the early 20th century, renovated in 1976. The figural painting is the work of Antal Szirmai, a pupil of Gyula Benczúr and assistant to Károly Lotz; he also decorated the chancel of the Piarist church. The chancel features the figures of Jesus, the Virgin Mary on the throne surrounded by angels, the Agnus Dei among the adoring angels on the arch, while in the entrance of the chancel we can see the Church Fathers (Saint Augustine, Saint Gregory the Great, Saint John Chrysostom, Saint Gregory of Nazianzus) with evangelist symbols on the gold pattern. Between the windows of the nave, there are four saints of the House of Árpád (Saint Stephen, Emeric, Ladislaus and Elisabeth), and in the section in front of the chancel arch there are the standing figures of the four Evangelists. The murals combine early Christian iconography and compositions with the traditions of historical painting, but also show traces of contemporary Art Nouveau design. The decorative painting and gilding is the work of Steinhäus and Kölber. The wall section below the windows is painted in broad-stone patterns, above it there are varied palmette motifs of creeper plants and borders. Between 1909 and 1910, Gida Walther's stained glass windows were installed in the chancel and the nave, with only ornamental patterns in addition to the painting of Saint Michael above the high altar. Some of them were damaged in World War II; what remained

include the ones in the three nave windows on both sides and partly in the crowns of the transept and the chancel windows. The other glass windows that can be seen today were made by Ferenc Németh, the Knopp and Kovács Company and the Üveges KTSz (Glazier Small Cooperative) between 1949 and 1956, according to the designs of Lili Árkay-Sztehlo. The central window of the main chancel also features Saint Michael, victorious over evil, and on either side the symbols of the Virgin Mary from the Litany of Loreto. The fourth window, in the south, was made in 2008 (a standing figure of the Virgin Mary and the Risen Jesus, with

40. kép
Szent Anna-oltár a déli mellékhajójában

the portraits of József Mindszenty and László Strattman-Bathányi underneath). In the southern side chancel, the figure of Saint Gerard is depicted with the portrait of its commissioner, Bishop Bertalan Badalik. In the north side chancel, there is a painting of Saint Joseph with the child Jesus. In the nave, we can see King Saint Stephen and the Blessed Queen Gizella, as well as Queen Margaret of the House of Árpád and the Blessed Ilona. In the windows between them – with a smaller surface area due to the covering of the side altars – there are symbolic windows with inscriptions referring to Veszprém's connection with the queens of the Árpád Dynasty and Margaret. The remaining Baroque-era and 19th-century pieces of the interior are the altars in the aisles: the altars of Saint Emeric and Saint Anne in the south aisle, and the altars of the Assumption of Mary and Saint George in the north aisle. The artist of the earliest of the altarpieces, the painting of Saint George, is unknown, the others were prepared by József Pesky (1838), Rudolf Steiner (1912) and Antal Schwarcz (1930). The white marble altar, matching the Gothic-style chancel, was made by Béla Seenger in the early 20th century for both levels, while the altar in the undercroft has a corpus, a marble statue of Ferenc Vely. The titulus of the high altar is represented in the stained-glass window above it, which depicts Saint Michael. The stalls, the aisle pews and the ceiling are the work of several carpenters, while the two smaller confessionals were built somewhat later. The organ was made by Ottó Rieger. In 1928, the Chapter ordered the richly carved windbreak under the west gallery from the firm of Antal Oberbauer and Son. In 1930, Bishop Nándor Rott had a new altarpiece made for the altar of the south side chancel by Antal Schwarcz for the Saint Emeric Year, and had an inscription plaque put up in the north side aisle, above the entrance to the transept commemorating the vows of Saint Emeric. In 1939, Bishop Tihamér Tóth had the two larger confessionals made. The reconstruction of the main chancel, with the dismantling of the balustered Aigner-style staircases into the undercroft and the new liturgical furnishings (bishop's chair, stalls, 'versus populum' altar) were completed after the Second Vatican Council in 1978, based on the plans of Ferenc Erdei; only the stalls can be found today in the chancel. In 1996, the relic of Queen Gizella (a bone taken from her arm), brought to Veszprém from Passau, was placed in the north side of the chancel's entrance. The reliquary is the work of silversmith Győző Zoltán and master enameller Erzsébet Kovács.

41. kép
Az altarpom oltára

42. kép
Az altarpomi oltár szentségházának ajtaja

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS FORRÁSOK:

- ÁDÁM** Iván: A veszprémi székesegyház. Lenyomat a „Veszprémi Hírlap” 1907–1912. évi közleményeiből. Veszprém, 1912.
- KUMOROVITZ L.** Bernát (összeáll.): Veszprémi regeszták (1301–1387).
A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 2. Budapest, 1953. 436.
- H. GYÜRKY,** Katalin: Die St. Georg-Kapelle in der Burg von Veszprém. Bericht über die Ausgrabungen im Jahre 1957 und ihre wissenschaftlichen Ergebnisse. In: Acta Archaeologica, 15. 1963. 1–4., 341–408.
- TÓTH** Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése I.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 1. 1963. 115–141.
- TÓTH** Sándor: Veszprémi középkori sírkőtöredékek. A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése II.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 2. 1964. 167–188.
- TÓTH** Sándor: XIII. századi építőműhely Veszprém-ben. A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése III.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 6. 1967. 163–182.
- ÉRI** István (szerk.): Veszprém megye régészeti topográfiája. Magyarország régészeti topográfiája 2.
A veszprémi járás. Budapest, 1969. 51/1a
- TÓTH** Sándor: Régészet, műemlékvédelem, történelem. In: Építés-, Építészettudomány 5. 1974. 617–630.
- KOZÁK** Károly: Az Országos Műemléki Felügyelőség régészeti kutatásai 1973–1974-ben.
In: Magyar Műemlékvédelem 1973–1974. Budapest, 1977. 367–376.
- GUTHEIL** Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai 1. Veszprém, 1979. 49, 59, 88–95.
- GYÖRFFY** György: István király és műve. Budapest, 1983. 182–183, 266, 276.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Veszprém, Vár, Tolbuhin u. 18. In: Régészeti Füzetek I. Ser. 36. 1983. 128–129.
- GALAVICS,** Géza: Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria. In: Acta Historiae Artium, 30. 1984. 177–263.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Veszprém, Vár, Tolbuhin u. 18. In: Régészeti Füzetek I. Ser. 37. 1984. 132.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Veszprém, Vár, Tolbuhin u. 33–35. Püspöki székesegyház. In: Régészeti Füzetek I. Ser. 38. 1985. 127.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Veszprém, Vár, Tolbuhin út 35–37. előtti úttest. In: Régészeti Füzetek I. Ser. 39. 1986. 118.
- KRALOVÁNSZKY,** Alán: The Settlement History of Veszprém and Székesfehérvár in the Middle Ages.
In: Gerevich, László (ed.): Towns in Medieval Hungary. Budapest, 1990. 51–95.
- KRALOVÁNSZKY** Alán: Veszprém középkori topográfiája.
In: Uherkovich Ákos (szerk.): Régészet és várostörténet. Tudományos konferencia. Pécs, 1991. 107–111.
- GYÖRFFY,** Georgius (ed.): Diplomata Hungaria antiquissima 1000–1131. I. Budapest, 1992. 39–41.
- TÓTH** Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai II.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 19–20. 1993–1994. 327–345.
- BOGYAY** Tamás: A Karoling-kori Veszprém problémája.
In: V. Fodor Zsuzsa (szerk.): Veszprém kora-középkori emlékei.
Veszprémi Múzeumi Konferenciák 5. Veszprém, 1994. 6–15.
- SOLYMOSI** László: Veszprémi püspökség. In: Kristó Gyula (főszerk.): Korai magyar történeti lexikon. Budapest, 1994. 727–728.
- TÓTH** Sándor: A 11. századi magyarországi kőornamentika időrendjéhez.
In: Mikó Árpád-Takács Imre (szerk.): Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Budapest, 1994. 55–62.
- TÓTH,** Sándor: Die Kathedrale von Veszprém.
In: Wieczorek, Alfred–Hinz, Hans-Martin (hrsg.): Europas Mitte im 1000. Band 2. Stuttgart, 2000. 633–635.

- TÓTH Sándor:** Veszprém, székesegyház, szentélyrész (7.97)
In: Takács Imre (szerk.): Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában, 1387–1437. Kiállítási katalógus. Budapest, 2006. 650–652.
- SIMON Anna–FÜLÖP András:** Veszprém, Szent Mihály-székesegyház.
In: Kisfaludi Júlia (szerk.): Régészeti kutatások Magyarországon 2008. Budapest, 2009. 312–313.
- ÁDÁM Iván:** A veszprémi székesegyház a barokk korban I–II.
In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): Centenárium album a veszprémi székesegyház újjáépítésének százéves évfordulójára. Veszprém, 2010. 19–23.
- TÓTH Sándor:** Római kori kőfaragványok a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteményében. Budapest, 2010. 31–35.
- FÜLÖP András–SIMON Anna:** Az 1907–1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 39–61.
- JÁMBOR Tamás:** A Szent Mihály plébánia vázlatos története és a székesegyház „consecratio”-jának eseményei.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 11–27.
- GOPCSA Katalin:** A veszprémi székesegyház üvegablakai.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 129–137.
- POTZNER Ferenc:** A veszprémi székesegyház helyreállítási terve. Aigner Sándor tervei, 1906–1908.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 11–27. 115–127.
- SERFŐZŐ Szabolcs:** A veszprémi székesegyház egykori barokk mennyezetképeiről – a neoromán újjáépítés centenáriuma alkalmából. In: Karlinszky Balázs – Varga Tibor László (szerk.): Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 63–84.
- KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.):** Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére. Veszprém, 2011. 99–113.
- ZSOLDOS Attila:** Vár, város, ispánság és megye. Veszprém az Árpád-korban.
In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 26. 2011. 11–23.
- SIMON Anna:** „Bogyay Tamásnak tisztelettel. Tóth Sándor”. Egy levél 1966-ból.
In: Ars Hungarica 38. 2012. 436–449.
- KARLINSZKY Balázs:** Ami a középkori veszprémi székesegyház oltáiról tudható – titulusaik, oltárigazgatóik, elhelyezkedésük. In: Egyháztörténeti Szemle XIX/3. 2018. 69–103.
- SIMON Anna:** Székesegyházi örökség. Az átépített székesegyház és néhány berendezési tárgya. Rott Nándor püspöksége idején. In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918–1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között. Veszprém, 2020. 365–386.
- FÜLÖP András:** Régészeti adatok a veszprémi székesegyház és a Szent György-kápolna korai időszakához.
In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): „Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban. Veszprém, 2021. 275–295.
- JANKOVICS Norbert:** „Wesperen, in qua ipsus episcopatus sedes est constructa”. Veszprém középkori egyházi topográfiája. In: In: Karlinszky Balázs–Varga Tibor László (szerk.): „Capella reginalis”. A veszprémi püspökség a középkorban. Veszprém, 2021. 253–274.
- SIMON Anna:** A veszprémi székesegyház berendezése 1907–1917. In: Veszprémi Szemle 2021/1. 3–25.
- SZAKÁCS Béla Zsolt:** Árpád-kori építészet a Dunántúlon. Opitz Historiae Artium 3. Budapest, 2021. 596–597.
- JANKOVICS Norbert (szerk.):** Veszprém város építészeti topográfiája. MÉM MDK topográfiák 1. Budapest, 2022. 52–60.

